

МОДИФІКАЦІЯ ТЕСТУ ТРИВОЖНОСТІ Р. ТЕММЛ, М. ДОРКИ, В. АМЕН (МЕТОДИКА «ОБЕРИ ПОТРІБНЕ ОБЛИЧЧЯ») ДЛЯ ПОГЛИБЛЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТРИВОЖНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Б. В. Михайлов, Н. М. Колеснік,

МОДИФИКАЦИЯ ТЕСТА ТРЕВОЖНОСТИ Р. ТЕММЛ, М. ДОРКИ, В. АМЕН (МЕТОДИКА «ВЫБЕРИ НУЖНОЕ ЛИЦО») ДЛЯ УГЛУБЛЕННОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ТРЕВОЖНОСТИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

B. V. Mykhaylov, N. M. Kolesnik,

THE TEST OF ANXIETY R. TEMML, M. DORKI, V. UMEN (METHODOLOGY «CHOOSE AN NECESSARY PERSON») MODIFICATION FOR DEEP RESEARCH OF PRESCHOOL-AGE THE CHILDREN

Харківська медична академія післядипломної освіти, кафедра психотерапії.

Kharkov Medical academy of postgraduate education, department of psychotherapy.

Статья поступила в редакцию 10.10.2016.

Резюме

Запропонована модифікація тесту тривожності Р. Теммл, М. Доркі, В. Амен (методика «Обери потрібне обличчя») для поглибленого дослідження тривожності у дітей дошкільного віку. Необхідність даної модифікації зумовлена відсутністю психодіагностичної методики прямого виміру рівня тривожності у дітей дошкільного віку. Запропоновано модифікувати експериментальний матеріал, змінивши кількість рисунків з 14 на 15; ввести зміни до кількісного та якісного аналізу та додати розділ

«Рекомендації учасникам виховного процесу». Модифікація тесту дозволить аналізувати процеси первинної та вторинної соціалізації, формування самооцінки дитини, їх динаміку змін та виявляти мішені психокорекційної роботи практичних психологів, аналізувати якість батьківсько-виховательських методів та надати рекомендації учасникам виховного процесу.

Ключові слова

модифікація тесту тривожності, тривожність у дітей, адаптація дошкільника, дошкільний вік, самооцінка дошкільника, рекомендації учасникам виховного процесу, мішені психокорекційної роботи.

Резюме

Предложена модификация теста тревожности Р. Теммл, М. Дорки, В. Амен (методика «Выбери нужное лицо») для углубленного исследования тревожности у детей дошкольного возраста. Необходимость данной модификации обусловлена отсутствием психодиагностических методик прямого измерения уровня тревожности у детей дошкольного возраста. Предложено модифицировать экспериментальный материал, изменив количество рисунков с 14 на 15; внести изменения в количественный и качественный анализ и добавить раздел «Рекомендации участникам воспитательного процесса». Модификация теста позволит анализировать процессы первичной и вторичной социализации, формирования самооценки ребенка, их динамику изменений и выявить мишени психокоррекционной работы практических психологов, анализировать качество родительско-воспитательских методов и предоставить рекомендации участникам воспитательного процесса.

Ключевые слова

модификация теста тревожности, тревожность у детей, адаптация дошкольника, дошкольный возраст, а, самооценка дошкольника, рекомендации участникам воспитательного процесса, мишени психокоррекционной работы.

Resume

In this article the offered modification of test of anxiety R. Temml, M. Dorki, v. Umen (methodology «choose a necessary person») for deep re- search of anxiety of preschool-age the children. The necessity of this modification is conditioned by absence of psychodiagnostic methodologies directed measuring of level of anxiety for the children of preschool-age. It is suggested to modify experimental material, changing the number of figures from 14 to 15; changing the quantitative and quality analyses and to add the division of «Recommending the participants of educator process». Modification of test allows to analyses processes of primary and secondary social- ization, forming of self-appraisal of child, their dynamics of changes and to educe the targets of psychodiagnostic work of practical psychologists, to analyses quality of paternal-educator methods and to give to recommending the participants of educator process.

Keywords

Modification of test of anxiety, anxiety for the children of preschool age, adaptation of preschool child, preschool age, self-appraisal of preschool child, recommending the participants of educator process, target of psychocorrection.

Дані чисельних досліджень свідчать про те, що тривожність дітей дошкільного віку є поширеним явищем. Попри численні роботи психодіагностики та подолання тривожності залишаються актуальними питаннями. Негативні емоції відіграють важливу біологічну роль як сигнал тривоги, небезпеки для організму, який триває до тих пір, поки небезпека не усунена. На тлі тривалого стану це формує різноманітні психосоматичні розлади. Тривогу можна розглядати, з одного боку, як нормативне явище, що забезпечує адаптацію, і, з іншого боку, в якості одного з основних чинників психічної дезадаптації. Виявлення рівня та динаміки змін тривожності у дітей є одним з основних критеріїв розуміння процесу адаптації, соціалізації, стану емоційної сфери дитини дошкільного віку та ефективності їх корекції [1 – 18].

Існуючі діагностичні методики виявлення тривожності у більшості своїй спрямовані на вивчення тривожності дорослих і школярів: тест тривожності (методика «Обери потрібне обличчя») Р. Теммла, М. Доркі, В. Амен; «Експрес-діагностика схильності до немотивованої тривожності» В.В. Бойко; «Особова шкала прояву тривоги» Дж. Тейлор; «Шкала самооцінки» Ч.Д. Спілбергера;

«Шкала явної тривожності смак» для дітей 8 – 12 років, адаптована А.М. Прихожан; «Проективна методика для діагностики шкільної тривожності» А.М. Прихожан; тест-казки; методика та її модифікація діагностики шкільної тривожності Філіпса та ін. Тривожність у дошкільників зазвичай виявляється опосередковано при використанні проективних методик: «Будинок. Дерево. Людина», «Неіснуюча тварина», «Малюнок людини», «Тест Люшера», «Колірний тест відносин», «Кактус», тощо [19 – 23].

З усіх методик прямого вияву тривожності найбільш наближені до використання в психодіагностиці дошкільників проективні методики: тест тривожності (методика «Обери потрібне обличчя») Р. Теммла, М. Доркі, В. Амен та проективна методика для діагностики шкільної тривожності А.М. Прихожан. Вони мають схожий принцип побудови експериментального матеріалу, кількісного та якісного аналізу, однак проективна методика А.М. Прихожан не може бути використана для психодіагностики тривожності у дошкільників, тому що експериментальний матеріал не відповідає актуальним ситуаціям / потребам дошкільника, а метод проведення психодіагностики не відповідає віковим особливостям дошкільника (потребує більше концентрації уваги та комунікативних навичок дитини). Проективна методика А.М. Прихожан може бути використана для прогнозування шкільної адаптації / дезадаптації старших дошкільників у першому класі для спрямування психокорекції на профілактику шкільної дезадаптації (рис. 1). Тест тривожності (методика «Обери потрібне обличчя») Р. Теммла, М. Доркі, В. Амен має універсальний експериментальний матеріал та використовується при дослідженні тривожності у вихованців дитячих садків віком 3 – 7 років практичними психологами в силу простоти та доступності для даного віку дітей [19 – 23].

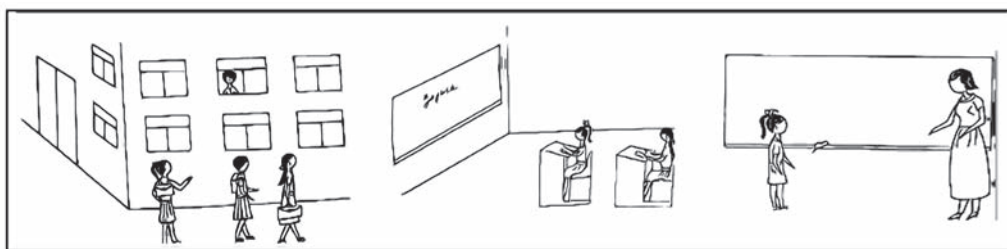

Рис. 1. Експериментальний матеріал проективної методики для діагностики шкільної тривожності А.М. Прихожан

В аналізі тесту тривожності (методика «Обери потрібне обличчя») Р. Теммл, М. Доркі, В. Амен використовується кількісний і якісний аналіз, в ході яких виявляється ступінь вираженості тривожності і дає можливість виявити негативне / позитивне ставлення дитини до конкретних життєвих ситуацій. Експериментальний матеріал тесту складається з 14 рисунків розміром 8.5*11 см. Кожний рисунок представляє собою деяку типову для життя дитини ситуацію. Кожний рисунок виконано в двох варіантах: для дівчат (на рисунку намальована дівчина) та для хлопчиків (на рисунку намальовано хлопчика). Обличчя дитини на рисунку не промальовано, надано лише контур голови. Кожний рисунок забезпечено двома додатковими рисунками дитячої голови, по розмірам вона точно відповідає контуру обличчя на рисунку. На одному з додаткових рисунків зображено усмінене обличчя дитини, на іншому – сумне (рис. 2) [19].

Рис. 2. Експериментальний матеріал тесту тривожності (методика «Обери потрібне обличчя») Р. Теммл, М. Доркі, В. Амен – рисунки сумних та веселих облич

Ситуації, що моделюють відносини дорослий – дитина представлені у тесті рисунками (рис. 3): 2, 8, 9, 13.

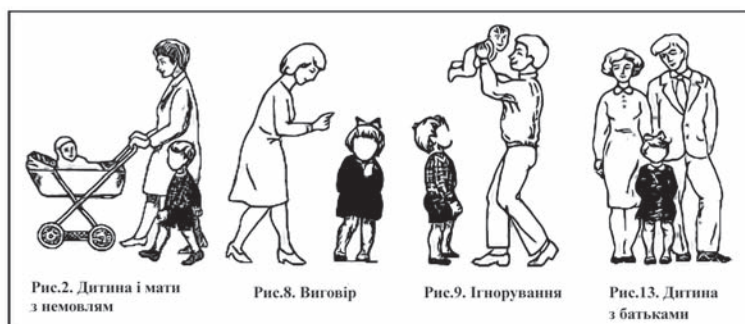

Рис. 3. Експериментальний матеріал тесту тривожності (методика «Обери потрібне обличчя») Р. Теммл, М. Доркі, В. Амен – рисунки ситуацій, що моделюють відносини «дорослий–дитина»

Ситуації, що моделюють відносини дитина – дитина представлені у тесті рисунками (рис. 4): 1, 3, 5, 10, 12.

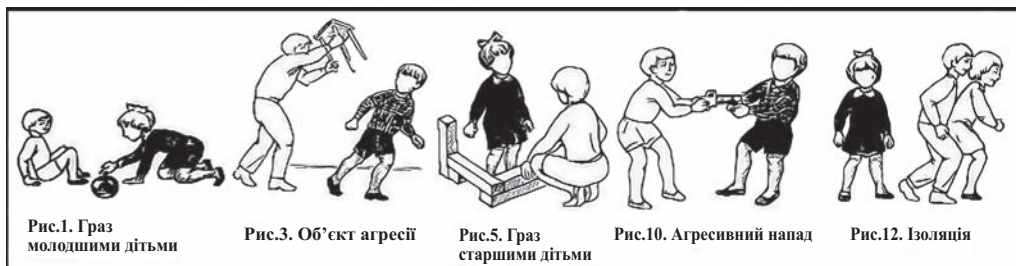

Рис. 4. Експериментальний матеріал тесту тривожності (методика «Обери потрібне обличчя») Р. Теммл, М. Доркі, В. Амен – рисунки ситуацій, що моделюють відносини «дитина–дитина»

Ситуації, що моделюють повсякденні дії представлені у тесті рисунками (рис.5): 4, 6, 7, 11, 14.

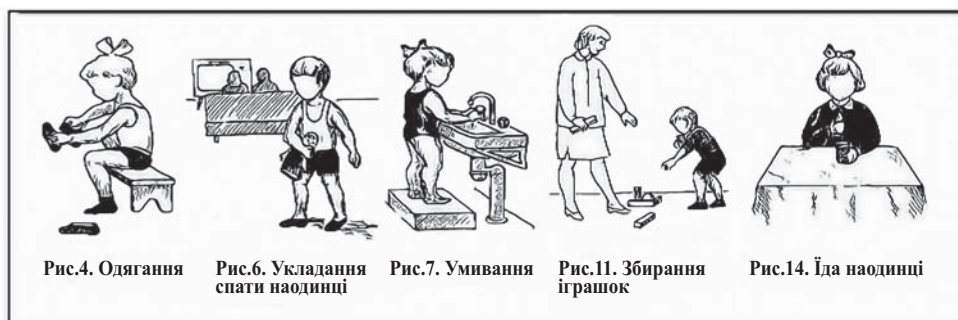

Рис. 5. Експериментальний матеріал тесту тривожності (методика «Обери потрібне обличчя») Р. Теммл, М. Доркі, В. Амен – рисунки ситуацій, що моделюють повсякденні дії

Вибір дитиною відповідного обличчя і словесні висловлювання дитини можна зафіксувати в спеціальному протоколі (рис. 6).

ПІБ дитини: _____			
Вік дитини: _____		Дата проведення: _____	
Номер та зміст рисунка	Висловлювання ДИТИНИ	Вибір обличчя	
		Сумне обличчя	Веселе обличчя

Рис. 6. Експериментальний матеріал тесту тривожності (методика «Обери потрібне обличчя») Р. Теммл, М. Доркі, В. Амен – протокол відповідей дітей

В кількісному аналізі тесту тривожності (методика «Обери потрібне обличчя») Р. Теммл, М. Доркі, В. Амен на підставі даних протоколу обчислюється індекс тривожності дитини (ІТ), який дорівнює процентному відношенню числа емоційно негативних виборів (сумне обличчя) до загального числа рисунків [19]:

$IT = (\text{число емоційно негативних виборів} / 14) \times 100\%$

Залежно від рівня індексу тривожності діти підрозділяються на 3 групи:

Високий рівень тривожності (IT вище 50%);

Середній рівень тривожності (IT від 20 до 50%);

Низький рівень тривожності (IT від 0 до 20%).

В якісному аналізі кожна відповідь дитини аналізується окремо. Робляться висновки відносно можливого характеру емоційного досвіду дитини в даній (і подібній їй) ситуації. Якісний аналіз у тесті описаний наступним чином: «Особливо високим проєктивним значенням володіють рисунки: №4 («Вдягання»), №6 («Вкладання спати на самоті»), №14 («Їжа на самоті»). Діти, що роблять у цих ситуаціях негативний емоційний вибір, найімовірніше будуть володіти найвищим індексом тривожності IT; діти, що роблять негативні емоційні вибори в ситуаціях, зображених на рисунках: №2 («Дитина і мати з дитиною»), №7 («Умивання»), №9 («Ігнорування») і №11 («Збирання іграшок»), з більшою ймовірністю будуть мати високий або середній індекс тривожності IT. Як правило, найбільший рівень тривожності проявляється в ситуаціях, що моделюють відносини дитина – дитина («Гра з молодшими дітьми», «Об'єкт агресії», «Гра зі старшими дітьми», «Агресивний напад», «Ізоляція»). Значно нижчий рівень тривожності в малюнках, моделюючих відносини дитина – дорослий («Дитина і мати з немовлям», «Виговір», «Ігнорування», «Дитина з батьками»), і в ситуаціях, моделюючих повсякденні дії («Вдягання», «Вкладання спати на одинці», «Умивання», «Збирання іграшок», «Їжа на самоті»» [19]. Недоліком цього тесту є те, що загальний рівень IT має значення для виявлення стану емоційної сфери дитини, однак він не вказує на що потрібно направити зусилля в подоланні небезпечного рівня тривожності. При цьому слід зауважити, що для розвитку емоційної сфери і для формування стресостійкості важливо мати негативний досвід і витримувати баланс позитивного та негативного досвіду. Для кожної дитини цей баланс має своє співвідношення позитивного та негативного досвіду. Тому важливо проводити кількісний підрахунок балансу корисних-негативних стимулів розвитку емоційної сфери в кожній моделі відносин. Аналіз модифікованого тесту покаже основні мішені в психокорекційному супроводі дітей.

Нами пропонується модифікація тесту тривожності (методика «Обери потрібне обличчя») Р. Теммла, М. Доркі, В. Амен для поглибленого дослідження тривожності у дітей дошкільного віку [5, 16, 20, 21, 25 – 27].

У модифікованому варіанті тесту пропонується якісний аналіз проводити не за негативним/позитивним досвідом в окремих ситуаціях за трьома моделями «дитини – дитина» (далі ДД), «дорослий – дитина» (далі Д*Д) та «повсякденні дії» (далі ПД), а оцінювати в якій саме моделі відносин дитина отримує негативний досвід. Це дасть можливість зробити висновок рівня тривожності, який отримує дитина у різних моделях відносин.

У сучасний час потужність набирають такі агенти первинної соціалізації, як ЗМІ, Інтернет тощо, тому в модифікованому варіанті тесту пропонується додати агент первинної соціалізації «Дитина та інформаційно-віртуальний простір» до моделі Д*Д. Експериментальний матеріал у модифікованому тесті зміниться до 15 рисунків (рис. 7) [24, 31, 33 – 38].

В кількісному аналізі модифікованого тесту пропонується обчислювати окрім загального – ітз індекс тривожності дитини (IT) у кожній моделі: Д*Д (ITД*Д), ДД (ITДД) та ПД (ITПД).

$ITз = (\text{число емоційно негативних виборів загальний} / 15) \times 100\%$

$ITД*Д = (\text{число емоційно негативних виборів у моделі Д*Д} / 5) \times 100\%$

$ITДД = (\text{число емоційно негативних виборів у Моделі ДД} / 5) \times 100\%$

$ITПД = (\text{число емоційно негативних виборів у моделі ПД} / 5) \times 100\%$

Залежно від рівня індексу тривожності діти підрозділяються так само на 3 групи:

Високий рівень тривожності (IT вище 50%);

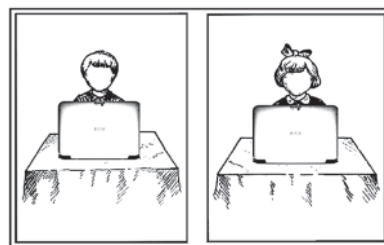

Рис.7. Агент первинної соціалізації «Дитина та інформаційно-віртуальний простір» у моделі Д*Д модифікованого тесту тривожності

Середній рівень тривожності (ІТ від 20 до 50%);

Низький рівень тривожності (ІТ від 0 до 20%).

Ту модель, яка отримала кількісний «критичний» (високий) показник, пропонується аналізувати ще й за окремими ситуаціями, тобто виявити який агент або неадекватно за потребами дитини стимулює емоційну сферу, або дитині потрібні пом'якшені умови та допомога в подоланні певних ситуацій.

У модифікованому варіанті тесту якісний аналіз пропонується проводити за трьома моделями:

Модель Д*Д – характеризує ступень первинної соціалізації дитини. Первинна соціалізація дуже важлива для дитини, оскільки вона є основою для всього останнього процесу соціалізації.

Найбільше значення в соціалізації у суспільстві грає сім'я, яка формує соціальний базис. Метою агента первинної соціалізації, такого як сім'я, виступає формування у дитини мотивації на прихильність до інших людей, яка проявляється в довірі, слухняності, бажанні робити їм приємне і добре.

Наступний агент первинної соціалізації – це дитяча журналістика та ЗМІ, які роблять вплив значніший, ніж література, завдяки своїй наближеності до реального часу і, відповідно, відображає не абстрактні ідеали, а цінності і погляди, властиві певному етапу, на якому знаходиться суспільство. Вплив засобів масової інформації на незміцнілу свідомість та психіку дітей особливо велика під час надзвичайних ситуацій, аномальних явищ, переломних соціокультурних подій.

Стрімкий розвиток можливостей комп'ютерних і Інтернет технологій дозволив сформувати модному і потужному інституту соціалізації. Різноманітна інформація і контент, що містяться в мережі Інтернет, можуть чинити пагубну дію і вплив (і не лише при надмірному споживанні) на психіку і здоров'я людей різного віку. Особливо гостро проблема соціалізації в Інтернеті проявляється у дітей, в ході активного формування пізнавальних процесів і особових якостей людини. Соціалізуюча функція Інтернету базується на чинниках, що мають як суб'єктивні, так і об'єктивні значення: позитивна репутація Інтернету, що склалася, як опозиція іншим соціальним інститутам; недостатність власного життєвого досвіду; аудіовізуальні можливості Інтернету, що забезпечують ефект присутності тут і зараз [24 – 38].

Модель ДД – характеризує ступень вторинної соціалізації дитини до нового середовища, вміння дитини взаємодіяти (гратися) з однолітками, ділитися іграшками, вирішувати конфлікти між собою [39, 40].

Модель ПД – характеризує ступень впевненості дитини у своїх силах, формує уміння знаходити час на справи по будинку; уміння пам'ятати про те, що ти живеш не в замкнутому просторі, а з близькими людьми, які не зобов'язані тебе обслуговувати; уміння піклуватися про інших; уміння знаходити користь і навіть задоволення від рутинних справ, які все одно потрібно виконувати; уміння структурувати свої справи, що надалі формує у дітей бажання допомагати батькам, бажання до трудової (шкільної) діяльності, бажання до професійної діяльності [41, 42].

У моделях модифікованого тесту поглибленого дослідження тривожності, які отримали низький рівень ІТ, витримується баланс позитивних / негативних стимулів у виховному процесі дитини. Це свідчить, що середовище виховання для дитини повністю відповідає потребам дитини.

У моделях модифікованого тесту, які отримали середній рівень ІТ, необхідно звернути увагу на методи виховання, на особливості особистості дитини, її оточення і виробити методи виховання, які дозволять знизити рівень ІТ та зробити вплив стресогенів безпечним для психіки дитини.

У моделях модифікованого тесту, які отримали високий рівень ІТ, вимоги, що пред'являються, і умови, які створені для дитини, непосильні та їй потрібна допомога. Така модель, а особливо конкретні ситуації, які отримали негативний показник вибору, повинні стати мішенями психокорекційного супроводу дитини.

Також пропонується в модифікованому варіанті тесту додати розділ «Рекомендації учасникам виховного процесу», де будуть надані рекомендації психолого-виховного впливу для зменшення тривожності у дитини для батьків, вихователів і практичних психологів дитячих садків.

Для отримання повної картини стану емоційної сфери дитини і для аналізу інших тригерів тривожності, які не виявляються в даному модифікованому тесті (наприклад, спадкові особливості нервової системи і характеру; родові травми, інфекції і інші захворювання, перенесені в ранньому віці; тривожна поведінка дорослих; ситуації розлуки з матір'ю; розлучення з батьками; різка зміна

звичної обстановки; сильний переляк тощо) необхідно використовувати батарею тестів, в котру необхідно включити проєктивні методики, казки-тести, опитувальники дорослих, карту спостереження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Spielberger C. D. Anxiety as an Emotional State. In: *Anxiety: Current Trends in Theory and Research* / C. D. Spielberger. – N.Y., 1972. – 510 p.
2. Денисова З. В. Механизмы эмоционального поведения ребёнка / З. В. Денисова. – Л., 1978. – 144 с.
3. May R. The meaning of Anxiety / R. May. – N. Y., 1979. – 412 p.
4. Аминов Н. А. Изучение индивидуальных различий и предрасположенности к состоянию тревоги в рамках концепции двух сигнальных систем / Н. А. Аминов, В. Н. Азаров // *Проблемы дифференциальной психофизиологии*. – 1981. – С. 98 – 112.
5. Прихожан А. М. Причины, профилактика и преодоление тревожности / А. М. Прихожан // *Психологическая наука и образование*. – 1998. – №2. – С. 11 – 18.
6. Макшанцева Л. В. Диагностика и профилактика тревожности у дошкольников: дис. ... канд. Псих. Наук: 19.00.13 / Л. В. Макшанцева. – М., 2000. – 150 с.
7. Кошелева А. Д. Эмоциональное развитие дошкольников / В. И. Перегуда, О. А. Шаграева. – М.: Академия, 2003. – 176 с.
8. Абакарова Э. Г. Диагностика и коррекция тревожности у детей 5 – 7 лет в условиях дошкольного образовательного учреждения: дис. ... канд. Псих. Наук: 19.00.01 / Э. Г. Абакарова – Ставрополь, 2003. – 211 с.
9. Изотова Е. И. Эмоциональная сфера ребенка. Теория и практика / Е. И. Изотова, Е. В. Никифорова. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 288 с.
10. Тревога и тревожность. Хрестоматия / Сост. И общ. Ред. В. М. Астапова. – М.: ПЕР СЭ, 2008. – 240 с.
11. Прихожан А. М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика / А. М. Прихожан. – М. – Воронеж, 2008. – 304 с.
12. Астапов В. М. Тревожность у детей / В. М. Астапов. – М.: ПЭРСЭ, 2008. – 160 с.
13. Соловьева С. Л. Тревога и тревожность: теория и практика [Электронный ресурс] / С. Л. Соловьева // *Электронный научный журнал «Медицинская психология в России»*. – 2012. – №6 (17).
14. Fisak B. The prevention of anxiety in preschool-aged children: Development of a new program and preliminary findings / B. Fisak // *Mental Health & Prevention*. – 2014. – Vol. 2. – Is. 1 – 2. – P. 18 – 25.
15. Ганюк И. Ю. Снижение уровня тревожности у детей старшего дошкольного возраста в процессе формирования социальной успешности / И. Ю. Ганюк // *Психология и педагогика: современные методики и инновации, опыт практического применения. Сборник материалов VI-й международной научно-практической конференции (26.09.2014 г. Липецк)* / Отв. Ред. Е. М. Мосолова. – Липецк: «радуши». – 2014. – 116 с.
16. Волгуснова Е. А. Взаимосвязь показателей тревожности и неуверенности у дошкольников и младших школьников / Е. А. Волгуснова // *Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. Серия Гуманитарные науки: Педагогика. Психология. Социальная работа. Акмеология. Ювенология. Социокинетика*. – 2015. – №1. – Т. 21. – С. 67 – 70.
17. Дмитріюк Н. С. Проблема тривожності у старших дошкільників: деякі емпіричні кореляти та індикатори / Н. С. Дмитріюк // *Актуальні проблеми психології*. – 2015. – Т. 10. – Вип. 27. – С. 133 – 143.
18. Розе А. В. Профилактика тревожности у детей старшего дошкольного возраста (результаты опытно-экспериментальной работы) / А. В. Розе // *Научное сообщество студентов XXI столетия. Гуманитарные науки: сб. Ст. По мат. XXXIII междунар. Студ. Науч.-практ. Конф. (16.06.2015, г. Новосибирск)*. – 2005. – №6 (33).
19. Немов Р. С. Кн.3. Психодиагностика / Р. С. Немов. – М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2001. – 4-е изд. – 640 с.
20. Бурлачук Л. Ф. Психодиагностика: Учебник для вузов [Серия «Учебник нового века»] / Л. Ф. Бурлачук. – спб.: Питер, 2006. – 351 с.
21. Карелин. А. А. Большая энциклопедия психологических тестов / А. А. Карелин. – М.: Эксмо, 2007. – 416 с.
22. Костина Л. М. Методы диагностики тревожности / Л. М. Костина. – спб.: Речь, 2005. – 198 с.
23. Габрунер М. Эмоционально-личностный тест «Сказка» / М. Габрунер // *Электронный журнал Обруч.ru*. – 2003. – №2. – Режим доступа: <http://www.obruch.ru/index.php?id=8&n=27&r=6>.
24. Ширинская Н. Е. Специфика современных условий социализации / Н. Е. Ширинская // *Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии: сб. Ст. По матер. LIII междунар. Науч.-практ. Конф., 2015, Г. Новосибирск*. – Новосибирск: сбкб. – №6 (52). – Режим доступа: <http://sibac.info/conf/pedagog/liii/42446>.

25. Мазурова Н. В. Взаимосвязь тревожности детей дошкольного возраста и стиля семейного воспитания / Н. В. Мазурова, Ю. А. Трофимова // Вопросы современной педиатрии. – 2013. – №3. – Том 12. – С. 82 – 88.
26. Попова Т. А. Взаимосвязь детско-родительских отношений и тревожности дошкольника / Т. А. Попова, С. Сулейманова // Фундаментальные исследования. – 2012. – №11 – 5. – С. 1145 – 1148.
27. Токарева В. О. Особенности проявления тревожности и агрессивности у детей старшего дошкольного возраста в зависимости от детско-родительских отношений / В. О. Токарева // Фундаментальные исследования. – 2013. – №8 – 4. – С. 970 – 973.
28. Тарновска-Якобец У. Я. Особенности социализации детей с дистантным отцовством: на примере семей моряков и рыбаков дальнего плавания: дис. ... док. Пед. Наук: 13.00.01 / У. Я. Тарновска-Якобец – М., 2006. – 354 с.
29. Великова С. А. Влияние отношений матери на тревожность у детей дошкольного возраста / С. А. Великова // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. Серия Гуманитарные науки: Педагогика. Психология. Социальная работа. Акмеология. Ювенология. Социокинетика. – 2010. – №3. – Т. 16. – С. 150 – 152.
30. Клишин С. И. Эмпирический анализ социализации детей в неблагополучных семьях / С. И. Клишин // Научное сообщество студентов XXI столетия. Общественные науки: сб. ст. по мат. XVI междунар. Студ. Науч.-практ. Конф. (14.01.2014, г. Новосибирск). – 2014. – №1(16). – Режим доступа: <http://sibac.info/studconf/social/xvi/36154>.
31. Кон И. С. Дитина і суспільство / І. С. Кон. – М., 2008. – 329с.
32. Шишкина Е. В. Семейная социализация: проблема определения / Е. В. Шишкина // Современные проблемы психологии семьи: феномены, методы, концепции. – 2009. – Вып. 3. – СПб.: Изд-во АНО «ИПП». – С. 91 – 95.
33. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер. – М.: Пер. С англ., 1994. – 688 с.
34. Спирина А. В. Культура телевосприятия как средство нивелирования у дошкольников тревожности возникшей под влиянием просмотра ими телепередач со сценами насилия / А. В. Спирина // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. Серия Гуманитарные науки: Педагогика. Психология. Социальная работа. Акмеология. Ювенология. Социокинетика. – 2014. – №1. – Т. 20. – С. 83 – 86.
35. Спирина А. В. Соотношение уровней культуры телевосприятия и уровня чувства страха, агрессии и тревожности у дошкольников / А. В. Спирина // Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова. – 2009. – №2. – Т. 15. – С. 349 – 352.
36. Кравченко А. И. Культурология: Учебное пособие для вузов. – 3-е изд. / А. И. Кравченко. – М.: Академический проект, 2002. – 496 с.
37. Жукова Д. А. Влияние детской журналистики и СМИ на групповое и индивидуальное сознание детей: дис. ... канд. Филос. Наук: 09.00.11 / Д. А. Жукова. – Краснодар, 2012. – 166 с.
38. Емченко Е. П. Жизненный мир повседневности человека в контексте современной телевизионной рекламы: дис. ... канд. Филос. Наук: 09.00.13 / Е. П. Емченко. – Челябинск, 2011. – 171 с.
39. Антонова О. В. Роль детских дошкольных учреждений в социализации детей в условиях трансформации общества: дис. ... канд. Соц. Наук: 22.00.04 / О. В. Антонова. – Уфа, 2006. – 122 с.
40. Вальнер Н. А. Социализация дошкольника в семье и образовательных учреждениях: дис. ... канд. Соц. Наук: 22.00.04. / Н. А. Вальнер. – М., 2006. – 152 с.